

Проф. О. Мицюк.

Причини світової господарської кризи.

На цю тему просила Редакція, аби я висловився науково, але, як можна, коротше. Те „як можна коротше“ є характеристичне. Не для самої Редакції „Дзвонів“. Ні. Їй вже належить признання, що в місячникові загально-культурного характеру, вона хоче подати своїм читачам, хоч стисло, але й про таке явище, як господарська криза. Те „покоротше“, в перспективі аж до зера, є характеристичне для цілої посеїбчної патентованої науки. Коли виключимо дві високі емігрантські школи, то є на Чехах, а обмежимося галицько-українською наукою, то в ній самі пекучі питання сучасности, що всіх чіпають, всіх примушують себе відчувати, господарські, — є найбільш ігноровані, їх обслуговування наближується до зера! Це насамперед відноситься й до нашої посеїбчної Академії Наук, Наукового Т-ва ім. Шевченка, що навіть економістів немає серед своїх членів, а надіслані зі сторони наукові праці по економіці розглядаються чи фільольогами чи взагалі не фахівцями, а по ухвалі маринуються довгими роками. В друках дається переваги іншого роду писанням, часом „причинкам до причинок“ і українське суспільство під оглядом економічним стоїть на найнижчій рівні знання. Навіть редакторам укр. львівських часописів небезпечно давати на редакцію наукової економічної розвідки, бо bona fide зіпсують... „Кажемо це не в гнів і не в осудження, а лише констатуємо сумний факт.

Задля такого низького рівня економічного знання в нашій широкій публиці говорити про причини кризи не можна без того, щоб поперед не подати деякі, в популярнім викладі, передпосилки.

1. Усвідомім собі, що індустріяльне виробництво з одного боку, а сільсько-господарське з другого — два ріжні типи виробництва. Серед низки ріжниць, під оглядом нашої теми, вкажемо тільки на такі: індустріяльне—скупчене по волі людини, як вона хоче, незалежне від біологічних процесів, також метеорологічно-атмосферних і геологічних даних, в нім людина вільно може комбінувати етапи обробки, як зуміє. Інша річ сільське господарство: воно розлите в просторі, піддане біологічним процесам, залежить од природної якості землі, атмосферних опадів, тепла, світа — соняшного — од такої низки факторів, над якою людина не має влади, а які (фактори) означують її діяльність. Є спільні правильности („законали“) для обох цих родів виробництва, але є такі правильности, що належать індустрії самій тільки, чи лише самому сільському господарству.

2. Забудьмо уяву, що світ господарських явищ перебуває в стані спокою, статички, і це ніби його „нормальний“ стан. Цілком навпаки: нормальним для нього є вічно мінливий рух, віб-

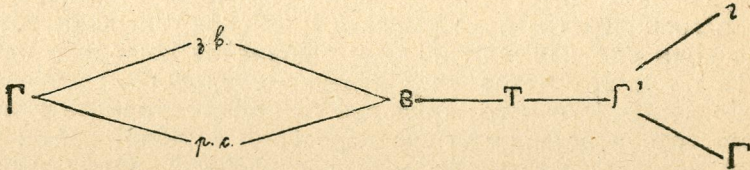
рація, динаміка. Ми, українці, можемо гордитися тим, що саме наш, а разом і великий всесвітній економіст Туган-Барановський довів, яким є оте друге представлення про „нормальне“ в господарських процесах, ставши нині загально визнаним. Вічно мінливому рухові піддані обидва головні роди виробництва, в тім є схожість, але поза тим є й величезна різниця.

3. Усвідомім собі, що індустріяльне виробництво проробляє свій динамічний рух хвилясто, нагадуючи океанські хвилі. Той рух дається розкласти на поодинокі хвилі (циклі), а в них розрізняється такі головніші фази: підйом, криза, падіння і застій (депресія чи стагнація). Як океанська стихія постійно двигается, так індустріяльне життя постійно проробляє хвилі (циклі) з усіми фазами по черзі. Довжина хвилі в часі п р и б л и з н о сягає 8—10 років; момент кризи звичайно самий короткий, це тільки момент перелому, більш менш панічний; довготривалими є підйом і застій чи депресія; про останню то найбільш і говорить ся в публиці, бо вона найбільш одбивається на всіх, хоч широка публіка оперує невірним слововживанням: говорить „криза“, коли власне, має діло з застоєм (депресією, стагнацією). Перечислені фази є специфічною формою вияву руху в індустріяльним і взагалі позасільсько-господарським житті в цілому. Ота безугавна мінлива хвиляста рухомість через окремі фази єдиного господарського процесу зветься кон'юктурою. В тім, що господарський рух йде хвилями (циклями) і по фазам є правильність номографічного порядку і проблемою досі не розгаданою застається: чому саме так, а не інакше йде господарський розвиток. Не дивно, — вчення про господарську кон'юктуру, за початковане Туган-Барановським, є наймолодшою наукою в порівнанню з останніми розділами політичної економії.

4. Мусимо знати, що сільське господарство, завдяки згаданим вище особливостям, в своїм рухові тієї хвилястости (циклічності) не виявляє. Воно має свій окремий динамічний рух, відмінний від індустріяльного. В постійних хитаннях цін на його виробі сільське господарство іноді входить в таку смугу, коли виявлений в цінах грубий зиск не підіймається над кошти виробництва і такий стан принято називати аграрною кризою чи депресією. Розходиться не про поодиноких господарів, — в окремих недотепних господарів може бути індивідуальна криза господарства і в той час, коли навколо її не буде. Ходить про явище масове, яке загрожує багатьом продуцентам в сільським господарстві спустошінням їх хазяйнування і то цілих районів, країн чи навіть частин світа. Такого рода аграрних криз, чи вірнійш сказати депресій, в Європі від початку XIX в. ми знаємо три. Перша вибухла після наполеонських війн і тривала з 1818 по 1830 р. Друга сільсько-господарська депресія почалася з 1875 р. і тяглася по 1900 р. Як бачимо, вони одзначаються довшою тривалістю, ніж кон'юктурна хвиля в індустрії: перша аграрна депресія тяглася 12 а друга 25 років. Але головний перебіг тих аграрних депресій проходив за підйомних фаз індустріяльної

кон'юнктури. Остання аграрна депресія розпочалася в інтернаціональним масштабі з 1920 р. і з деякими перервами (рік 1924) тягнеться до нині, зійшовши на цей раз з затишною поза сільсько-господарською (індустріальною, транспортною тощо) депресією. Получилася в час, що ми переживаємо, індустріальна й аграрна депресія разом, чи загальна господарська депресія і при тім в міжнароднім масштабі. Явище, якого ще не знала історія, і заговорили про кризу цілої сучасної капіталістичної системи господарства.

5. Мусимо уявити собі, що суспільний, як і приватній, капітал пророблює свою роботу на господарським полі по такій упрощеній (шкільній) схемі:

Тоб то грошевий капітал (Г) обертається почасти в засоби виробництва (з. в.), почасти на винайм робочої сили (р. с.). Робоча сила при допомозі засобів виробництва (основного й оборотного капіталу) створює вироби (В). Коли виріб поданий на ринок, він стає товаром (Т) і робить пропозицію чи подачу. Як товар продається, приходять гроші, лише в більшій сумі ніж вложено (Г'), бо з неї треба репродукувати вложений капітал (Г) і мати від цілого обороту зиск (г), без чого капітал (Г) не був би заангажований в виробництві. Запам'ятаймо, що процес від Г до Т є легчим, і приводить до коштів виробництва чи самовартости продукту. Калькуляція самовартости є секретом підприємства, вона робиться при зачинених дверях: в торговельні книги підприємства в правовій державі сторонні йому особи можуть заглянути тільки по припису судової влади. Навпаки, здавалося б є—після схеми — коротка путь від Т до Г' є гордієвим вузлом не лише для окремого, але й для цілого народного господарства. Розходиться про обернення товару в ціну, в гроші, щоб він знайшов попит і неабиякий, а такий, котрий реалізувався б в цінах, при чім ціна обов'язково покривала б не лише кошти виробництва, але й перевищувала їх, щоб одержати зиск (?); і знов, неабиякий зиск, а не менше пересічного зиску існуючого в даній країні і в даний час. Зиск менше тої височини, або який дорівнює тільки коштам виробництва дає підприємцеві вказівку, що він має шукати ліпшого приміщення своєму капіталові. Так діється в сприяючій фазі кон'юнктури чи за сприятливих обставин в сільським господарстві. В час же господарської депресії стає масовим явищем, що зиску (?) або не добирають до пересічного, або ціна не покриває навіть коштів виробництва; але за господарського лихоліття, коли ніде дітиса, мусять такий скрутний період переживати

до нового оживлення, підйому. В неможливості реалізації товару (Т) за приємливі ціни, тоб то даючі зиск (Г') виявляється критична ситуація, криза, як кажуть загально, чи депресія, як власне слід би її назвати. Причини тої ситуації очевидячки лежать як на боці пропозиції, тоб то шляху від Г до Т, так на боці попиту, що виявляється в цінах і грубим народньо-господарським зискові (Г). Так стоїть справа з підприємствами, що працюють на обмін чи на збут, якими є капіталістичні підприємства. Одначе в наш час і з осібна в сільськім господарстві різко виступає своєю много-мільоновою численністю тон трудового господарства, що більш чи менш інакше реагує на депресії. Частина його, приймає участь в збуті злишками, що зостається від прохарчування родини, на тих злишках відчуває депресійний стан з тою особливістю, що трудове господарство буде уважати для себе вигідним збут ще й тоді, коли для капіталістичного підприємця він є вже не вигідним. То тому, що мотив хазяйнування трудового господаря не той, що капіталістичного: трудовий господар стремить видобути зі свого господарства не менше пересічної зарібної платні робочого в капіталістичнім сільськім господарстві. Отже депресія, одбиваючись на ньому, не має одначе таких наслідків, що для капіталістичного сільського господарства. Коли б трудове селянське господарство свою риночність мало незначну, — ідеально-опкосних господарств в Європі по цей бік Збруча не можна собі представити, — то й вплив депресії так само одбивався б на ньому в малій мірі, або в залежності від об'єктів збуту і зовсім не одбивався. Трудові ж сільські господарства споживчого типу, тоб то виробляючі тільки для власного прожитку, або яким може свого виробу й не вистарчить для прожиття, або зістаються далі дужими до аграрної депресії, або вона їм навіть на руку, поскільки їм доводиться хліб купувати, як напр. нашим верховинцям. Розуміється, підчас сполуки обох родів депресій: індустриальної й аграрної їм не уникнути наслідків індустриальної, поскільки вони напр. виступають як заробітники. Цим ми — не розв'язуючи всего питання про легче перенесення депресій трудовими і споживчими селянськими господарствами в цілому, хочемо лише вказати, що ріжні типи господарства по ріжному відчувають тягар депресійного стану.

б. Врешті, в цілому світове господарство є нічим не регульоване. Пропозиція товарів (Т) є непогодженою, тобто стихійною; кожний виробляє, що хоче і скільки хоче та пропонує на ринок. Попит в свою чергу не погоджений з пропозицією — може їй не відповідати кількістю, чи якістю; про відповідність чи невідповідність пропозиції — в цілому і по поодиноким галуззям і артикулам — попиту свідчить феномен цін, основний і кардинальний феномен в народнім господарстві і науці політичної економії. Ціни постійно колибаються, вібрують; найчутливішим приймальником (ніби сейсмографом) тих колибань є біржа, як найдосконаліший ринок. Ті колибання цін в окремих пунктах на якийсь конкретний риночний предмет, навіть вироблений в тім-

же місці, стоять в звязку з колибанням цін на світовім ринку і господарство якогось села напр. Галичини невидимими нитками обмінного механізму звязується через той світовий ринок з господарством якоїсь кольонії, скажім в Америці. Цей звязок є й взаємозалежністю: низькі ціни, напр. на пшеницю українського селянина залежать від розширення сійби тогож хлібного збіжжя і від добрих урожаїв і т. д., на фермі американського хлібороба. Пересічний господар і в голові собі не покладає, що той звязок є фактом з далекосяглими наслідками взаємо-залежності; що його господарська одиниця є складником мільонів подібних одиниць, які разом дають цілість світового господарства, в якім ділає гетерогенія цілей.

От з тими вищенаведеними умовами, усвідомивши їх, ми можемо приступити до причин сучасної господарської депресії.

Один економіст для одної кризи середини XIX в. налічив 148 причин; для сьогодняшньої депресії один з німецьких економістів начислив... 550 причин! Що до нас в данім разі, то нехай читач не сподівається, що ми йому почнемо перечислять всі причини сьогодняшнього господарського лихоліття. Не тільки тому, що й перелік у 550 причин є все ще невичерпуючий, а головне через те, що уважаємо далеко доцільнішим показати, що саме впливає кризоподібно на звичайний коловорот суспільного капіталу, якого схему ми подали раніш. Так, на нашу думку, ми одержимо більш повчаючу картину, зафіксувавши тільки впливи самих основних причин по етапам коловороту, капіталу.

В науці про господарську кон'юнктуру є плідний поділ причин криз на екзогенні й ендогенні. Перші впливають на господарство з-зовні його, другі — тісно звязані з внутрішнім характером народнього господарства. Ми підемо за цією класифікацією і звернемося насамперед до екзогенних впливів на господарські процеси, памятаючи, що як екзогенні так і ендогенні причини ще бувають загального характеру і льокального.

Між екзогенними причинами загального характеру насамперед виступають, розуміється, причини політичні. Щоб не заходити далі в історію, обмежуємося до наслідків світової війни. Вона по підписанню мирового договору продовжена переслідуванням переможного противника на економічнім полі: контрибуції, репарації тощо, — які ставлять цілу економіку Німеччини й її б. союзників в специфічні умовини виробництва і збуту. А військовий комунізм воювавших армій знайшов своє продовження в „комунізмові“ С.С.С.Р., закритому для вільного обміну і перебуваючому ось вже 14 років в хронічнім недоїданні, недовбранні, недовзутті... Світова війна показала, яке величезне значіння має самовистарчальність держав в критичну хвилю і після неї не тільки С.С.С.Р. стремить до самовистарчальности, але цією ідеєю заражені і новоповставші держави, що гіпертрофічно розвивають свій неомеркантилізм під захистом мит на новоповставших кордонах; оскільки те стремління і той неомеркантилізм створюють господарську задуху видко по тому, що раді були б появи на теренах умершої

Австро-Угорщини якогось союзу, щоб розбиту економічну цілість воскресити під новим змістом, а що не так то легко зробіть. Світова війна породила ідею національного самовизначення, яка, зостаючись недодержаною послідовно відносно всіх недержавних національностей, як мстивий привид неодступно блукає чи виявляється, то перед Лігою Націй, то перед парламентами, то в формі могутнього руху до національної суверенности, породжуючи вслід за національними й господарські тертя; клясичним прикладом хай стане хоч би британська Індія, де англійські товари підпали систематичному і хронічному бойкотові. Подумайте тільки, що значить, коли по політичним причинам 160 мільйонів людність СРСР і 400 мільйонів індійська людність відділені від попиту на європ.-америк. вироби, а до того ще додаймо й вічно революційний Китай, з його 500 мільйонним населенням! (Числа приблизні). Світова війна породила фашизм, що свою експанзію наміряє ледви не до кордонів колишньої античної Римської держави, а який збирає кулак на ближчу майбутність. Світова війна лишила покордонні тривалі непорозуміння, хочби згадати стремління мадяр до серйозної виправки кордонів, стремління німців до усунення Данцігського коридору... По світовій війні все яtringяться старі проблеми, як Німеччини а Франції, Франції а Італії, Балкан, Середньої Європи, проблема більшовицького Союзу, проблема Японії і Китаю, проблема самостійности України..., — що своєю нерозв'язаністю негативно впливають на світово-господарські процеси. Врешті, світова війна поглинувши гекатомби жертв масової людности, в розплату за те в усім світі з небувалою силою видвинула на фон соціального життя широкі людські маси, які, під назвою демократії, в тій чи іншій формі але дають у бік маєткового вирівняння по всій лінії, тягнучи за собою стремління до забезпечення вищого рівня екзистенції і часто ставлячи інтереси споживання вище інтересів продукції. З екзогенно-локальних причин годі не назвати випадки відхилення від парламентарного режиму, до режиму напр. диктатури, що зразуж ураховується міжнародньою біржою, або випадки тривало небезпечного сусідства одної держави з другою, що тягнуть за собою напняття і підвищене військове поготівля. Всі ті екзогенні причини, — а їх можна би було збільшити ще цілою низкою, — пригнічуюче впливають на цілий світовий господарський процес, бо він, як сказано нами у вступі, невидимими, але міцними нитками зв'язаний між собою і яканебудь, ніби хатня революція, скажимо в Мексико, революціонізує, чи пертурбує одбивається й на справах господарства в Європі; не кажучи вже про те, що європейські випадки напруження між сусідніми державами часто переходять в економічну війну; одною з них є напр. митна війна за останні півтора роки між Угорщиною і Чехо-Словаччиною, що між іншим, страшенно тяжко відбилася на господарстві Підкарпатської Русі, зачіпивши нашого верховинця чи гуцула, хоч би в формі безробіття, а який, ні сном, ні духом не винен в тих причинах своєї кризи...

(Докінчення буде).